

Tilburg,

tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt driemaal per jaar

Jaargang 26, nr. 2
september 2008

Uitgave

Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K.: S 41096029 • ISSN: 0168-8936

www.historietilburg.nl

Redactie

Ronald Peeters (eindredactie)
Jeroen Ketelaars, Rob van Putten

Redactiesecretariaat

Ronald Peeters
Montfortanenlaan 96
5042 CX Tilburg
rpeeters@historietilburg.nl

Abonnement

€ 14,50
Losse nummers
verkrijgbaar in de
boekhandel (€ 4,95)
Abonneren door
overmaking op de
rekening van de Stichting
tot Behoud van Tilburgs
Cultuurgoed te Tilburg

Gironummer 5625554
AMRO-bank rek.nr.
42.81.63.343
onder vermelding van
'abonnement 2008'

Omslagfoto:

De Tongerlose hoef in 2008
(foto Ronald Peeters)

Vormgeving

Ronald Peeters

Opmaak en druk

Drukkerij Gianotten B.V., Tilburg

Ten geleide

De landelijke Open Monumentendag biedt ook voor de redactie van *Tilburg, tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* steeds weer een mooie gelegenheid om de schijnwerper te richten op mooie of interessante plekjes en gebouwen in Tilburg. Aansluitend bij het Open Monumentendag-thema van 2008, 'Sporen', heeft de redactie voor dit nummer van *Tilburg* dan ook een uitgebreide fietsroute uitgezet die langs tal van 'sporen van het Tilburgs verleden' voert.

Ook het artikel van kunsthistorica en archeologe Claar Rodenburg sluit aan bij het thema van de Open Monumentendag. In haar bijdrage 'Spoorloos? Stand van zaken van de archeologie in Tilburg' neemt zij het Tilburgse monumentenbeleid onder de loep zoals dat voortvloeit uit de in 2007 in werking getreden Wet op de archeologische monumentenzorg. Rodenburg behandelt daarbij enkele op Tilburgs grondgebied uitgevoerde onderzoeken, zoals die naar de omgrachte hoeve op het Udenhoutse landgoed De Mortel, de archeologische sporen op het HaVeP-terrein aan de Oude Goirleseweg en Huize Moerenburg.

Dat historisch onderzoek een steeds voortschrijdend proces is, waarbij ruimte moet zijn om eerder ingenomen standpunten bij te stellen als nieuwe bronnen daarom vragen, blijkt uit de bijdrage van Luran Toorians in dit nummer van *Tilburg*. Eerder had Toorians zich kritisch uitgelaten over de betekenis die Jan Trommelen aan het toponiem Bedbuer gaf. Kon Toorians destijds niet meegaan met Trommelens interpretatie van Bedbuer als 'gebedshuis' of 'kerk', na nieuwe literatuur op het spoor te zijn gekomen kan de historicus en taalkundige uit Loon op Zand Trommelen een eind tegemoet komen. In zijn artikel 'Fabrikant Christiaan Mommers en zijn hond' neemt Ton Wagemakers de manier waarop de negentiende-eeuwse textielabrikant met zijn hond omging als uitgangspunt voor een poging om een inkijkje te krijgen in Mommers' karakter. Het levert een frisse 'dialog' op waaruit Mommers als een wat hooghartige persoonlijkheid naar voren komt.

Helaas is dit tweede nummer van *Tilburg* ook het nummer waarin wij afscheid nemen van prof.dr. Harry van den Eerenbeemt, die op 7 juli jongstleden op 78-jarige leeftijd overleed. Uit een 'In memoriam' van de hand van Peter Nissen blijkt maar weer eens hoeveel Van den Eerenbeemt voor onze stad heeft betekend.

De redactie

Inhoud

- 39 **Rob van Putten, Jeroen Ketelaars en Ronald Peeters:**
Fietsroute 'Sporen van het Tilburgs verleden'
- 56 **Claar Rodenburg:**
Spoorloos? Stand van zaken van de archeologie in Tilburg
- 63 **Luran Toorians:**
Nogmaals Bedbuer. Een verdwenen plaats van gebed
- 65 **Ton Wagemakers:**
Fabrikant Christiaan Mommers en zijn hond. Een biografisch fragment
- 69 **Peter Nissen:**
In memoriam Harry van den Eerenbeemt
- 70 **Tilburg kort:**
Tilburg signalement LXI
Met Job op pad
Bladeren door Tilburg
Koninklijke onderscheiding voor Ronald Peeters

Fabrikant Christiaan Mommers en zijn hond

Een biografisch fragment

Ton Wagemakers*

** Dr. Ton Wagemakers is cultuursocioloog en sociaal historicus en is werkzaam als directeur van het Audax Textielmuseum Tilburg, Regionaal Archief Tilburg en Stadsmuseum Tilburg. Hij publiceert over musea, oral history en de Tilburgse textiel.*

Soms geeft het toeval een onvermoede blik op een persoon. Al jarenlang verzamel ik gegevens over de Tilburgse textielabrikant Christiaan Mommers, een ondernemend, succesvol en uitzonderlijk figuur uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Het is materiaal bij elkaar sprokkelen uit alerhande Tilburgse bronnen, want er is noch een familiearchief, noch een (toegankelijk) bedrijfsarchief van C. Mommers & Co.

Er is wel één bijzondere mondelinge bron: het verhoor van Mommers voor de Parlementaire Enquêtecommissie van 1887. Je hoopt natuurlijk ook andere bronnen te vinden waar mondelinge uitspraken of opvattingen van Mommers zijn opgetekend. Het is geen systematische zoekactie, maar je probeert her en der iets uit en vraagt een stuk op bij het Regionaal Archief Tilburg.

Zo besloot ik eens de dagrapporten van het politiehuisje op 't Goirke door te nemen, de wijk waar Christiaan Mommers woonde en zijn textielabriek stond.¹ Op zoek naar zaken waar Mommers bij betrokken zou zijn geweest. Vermoedelijk zou ik alleen vermeldingen van ongelukken en onrust rond de fabriek tegenkomen. Maar je weet nooit. Zo kom je dan een berichtje tegen over Mommers en zijn hond. Je maakt nog geen aantekening. Het lijkt te anekdotisch. Op dat moment herinner ik me wel dat op een fabrieksfoto van Mommers een hond staat. Christiaan die wel met een hond gefotografeerd wil worden, maar niet met z'n werkvolk! Het is een mooie Dalmatiër. Zou dat de hond van Christiaan zijn? Dan kom je een tweede bericht tegen, met in de kantlijn een uitspraak van Christiaan Mommers genoteerd! Ik heb beet. Ga weer terug naar het eerste bericht en besluit systematisch alles te noteren over Christiaan Mommers, zijn hond en zijn contacten met de politie. Kan ik de uitspraken van Mommers plaatsen, betekenis geven? Laat hij zich kennen? Kan ik iets ontfutselen? Ik ga het gesprek met Christiaan Mommers aan. We zijn ongeveer even oud, voel me niet ondergeschikt en spreek hem dus aan met een eigentijds 'je' en niet met 'U'.

“Je hebt niets te zeggen, Neus”

In het dagrapport, waarin Christiaan en zijn hond voor het eerst vernoemd worden, lezen we dat 's avonds 7 mei 1887 de timmerman Hubertus Willems uit de Goirkestraat “*door den Hond van Ch. Mommers Fabrikant*” is aangevallen. Het resultaat: “*verschillende malen in been gebeten en broek gescheurd*.”² Ongeveer een jaar later scheurt de hond van Christiaan nogmaals een broek, nu van winkelier W.A. Rubbens. Volgens de rapporteur, agent Van Liempt, zijn er al meer klachten geweest. Hij heeft Mommers gevraagd

Vorige bladzijde:
Fragment uit een groepsfoto
waarop Christiaan Mommers
samen met enkele voorlieden
en zijn hond staat afgebeeld.
Foto 1889. (Coll. RAT).

De Goirkestraat met links
de houten politiewachtpost
ter hoogte van het Sint
Ignatiusgesticht. Links op de
achtergrond de schoorsteen
van de fabriek van Christiaan
Mommers. Foto 1890.
(Coll. RAT).

de hond vast te houden of te muilkorven. “*Je hebt niets te zeggen, Neus*”, heeft Van Liempt als mondelinge reactie van Mommers vastgelegd.³ ‘Waar bemoei je je mee, agentje’, hoor ik Christiaan denken. ‘Hoe durf jij fabrikant Christiaan Mommers, eigenaar van het hoogste fabrieksgebouw in Tilburg, zo aan te spreken!’

Er zijn bazen en knechten. En politieagent eerste klas Hendrikus van Liempt met ongeveer tien gulden per week, gelijk aan een fabriekswever, hoort bij de knechten.⁴ En knechten hebben niets te zeggen.

De hond wordt niet aangeliend of gemuilkorfd. Op het eind van hetzelfde jaar lezen we weer in een dagrapport: “*Hond van Chr. Mommers iemand gebeten.*”⁵

Hondenbelasting en status

Het zou me niks verbazen als Christiaan Mommers geen hondenbelasting betaalde. Ik kreeg dat gevoel, nadat ik alle dagrapporten met bekeuringen voor Christiaan had gelezen. Zou hij zich boven de wet voelen? Gelukkig bewaart het archief in Tilburg ook ‘Stukken betreffende hondenbelasting 1841-1907’ en wel in 7 pakken en 3 omslagen. En wat blijkt? Christiaan Mommers betaalt elk jaar keurig de belasting.⁶ ‘Ik heb je verkeerd ingeschat, Christiaan. Echt boven de wet staan, is een stap te ver.’ Ik blader het kohier van de belasting nog eens door. De tarieven voor werkhonden, “honden uitsluitend voor landbouw of eenig bedrijf van nijverheid of ter bewaking van gebouwen en erven” en luxehonden zijn verschillend.⁷ Christiaan had voor het goedkope tarief van werkhond kunnen kiezen (waakhond voor fabriek), maar betaalt het duurdere tarief, f 2,50 per jaar, voor een luxehond. Waarom? Uit de opgave voor het Goirke, de wijk waar Mommers woont en de fabriek staat, blijkt dat vrijwel alle textielabrikanten in de Goirkestraat een luxehond

hebben: N. Pessers, S. de Cock, H. Enneking, J. Eras, F. Schoenmakers, P. Pessers, A. Franken, De Wijs, C. van Breda, Donders enz.⁸

Wil je erbij horen, en dat wil Christiaan, dan behoort hij een luxehond te hebben. Het hoort bij zijn status als fabrikant.

Ik doe, wat ik wil

“*Hedenavond 6 uur bekeurd Christiaan Mommers fabrikant, geboren en wonende te Tilburg (wijk Goirke) voor het laten lopen van een aan hem toebehoorende gevaarlijk geachte hond ongemuilkorfd op den openbaren straat Goirkestraat te Tilburg.*”⁹

Rapporteur en agent Van Dorst heeft het kennelijk aangedurfd om de fabrikant te bekeuren. Is Christiaan Mommers onder de indruk en gaat hij z'n leven beteren? Inmiddels is hij 53 jaar en z'n persoonlijkheid zal wel niet veel meer veranderen. Ach een bekeuring. Ik weet niet hoeveel er nog gevolgd zijn en of elke waarschuwing of bekeuring in de dagrapporten is vastgelegd. Maar ruim twee jaar later lezen we in het dagrapport van agent Westerburger: “*Hede morgen om 11 uren, bekeurd voor het laten los lopen van zijn hond zonder muilkorf op den openbare straat Christiaan Mommers Fabrikant wonende te Tilburg wijk Goirke.*”¹⁰

Iets verzoeken!

Half juni 1892 stapt Marinus Mommers, de zoon van Christiaan, het politiehuisje op 't Goirke binnen. Eerlijk gezegd is het een klein houten gebouwtje, dat geen enkel gezag afdwingt. Het stond overigens dicht bij de fabriek van Mommers. Hij komt aangeven dat hij een spits hond (keeshond) mist: “... *harig, witte borst, vier witte poten.*” Dat krijg je ervan, als je een hond laat loslopen! Hij “*verzoekt aanhouding en terugbezorging.*”¹¹

Advertentie uit de Tilburgsche Courant van 29 december 1892. (Coll. RAT).

Eerlijk gezegd is het onduidelijk of het een hond is van hem of van zijn vader.

'Christiaan, heb jij je zoon gestuurd?' Ik vind het frappant, dat Marinus met een verzoek naar de politie komt. 'Van jou kan ik me dat niet voorstellen. Heb ik gelijk, Christiaan?' Ik heb nog eens de dagrapporten doorgenomen, waar jij met andere zaken in voorkomt. In het dagrapport van 9 april 1890 lees ik dat je je knecht laat verzoeken of de politie: "*is wilde letten op de jongen die daar in het magazijn aanhoudend glas ruiten stuk gooijen.*" Een half jaar eerder (op 23 november 1889) was je zelf naar de politiepost gegaan, omdat bij jou en je zoon Marinus ruiten werden ingegoooid.¹² Je verzoekt de dienstdoende agent niet, maar belooft tien gulden (een weksalaris!) voor de agent die de "*ruiteningooier*" betrapt. Geen verzoek dus uit jouw mond, maar een zakelijk voorstel: een beloning als iemand goed werk levert! Eenmaal trof ik een indirect verzoek van je aan. Een merkwaardig verzoek: willen jullie letten op "*de ramen van het fabriek van Donders daar de jongens van het fabriek van Henneking [TW Enneking] en van de Wijs onophoudelijk de glazen stuk gooijen.*"¹³

'Christiaan, hoopte je daarmee zonder rechtstreeks iets voor jezelf te hoeven vragen, dat er jongens opgepakt zouden worden waar je zelf ook last van had?'

Als uitzondering op de regel, zo ervaar ik dat, vond ik twee berichtjes waarin je verzoekt eens op te letten, omdat "*fabrieksvolk*" in jouw akker achter de fabriek

Man met hond in de Goirkestraat in 1910. (Coll. RAT).

een pad maakt. Echt belangrijk vind je het vermoedelijk niet, je vraagt de politie om ze "*eerst maar 'ns te waarschuwen.*"¹⁴ Ik las er verder niets meer over. Christiaan Mommers, een baas, verzoekt namelijk niet.

Laat zich niet muilkorven

In een missive aan zijn agenten laat de commissaris van politie Den Hartog weten dat zij moeten toezien dat alle honden welke loslopen of op openbare erven vastliggen, steeds voorzien zijn van een model muilkorf.¹⁵ Hij refereert hiermee aan muilkorven, die voldoen aan het Rijksmodel. In Tilburg adverteren de winkeliers Charles Marsé en C. van den Muysenbergh met dit type model.¹⁶ Ik geloof nooit dat Mommers er een gekocht heeft. In februari 1893 wordt Mommers opnieuw bekeurd "*voor het laten loslopen van zijn 2 honden.*"¹⁷

Na deze bekeuring vond ik geen bericht meer. Het is curieus, want hij betaalt nog steeds hondenbelasting.¹⁸ Of woont hij voortaan meer op zijn buiten te Moergestel dan in Tilburg? De suggestie, als verklaring, dat Mommers ineens z'n persoonlijkheid veranderd zou hebben, gaat er bij mij niet in. Christiaan Mommers, fabrikant, laat zich niet muilkorven. 'Heb ik gelijk, Christiaan!'

Een biografisch fragment

Bij toeval leer je Christiaan Mommers op een bijzondere manier kennen. Hij is niet onder de indruk van een politieagent. 'Eerste klas' zou Van Liempt hier vermoedelijk aan willen toevoegen, maar Mommers denkt 'het is niet meer dan een knecht'. Hij laat zich niets zeggen door een mindere. De agent Van Liempt spreekt hij aan als de 'Neus'. Ik geloof niet dat Christiaan Mommers geaccepteerd zou hebben, dat hij door Van Liempt aangesproken zou worden met 'Kriesje' (zoals over hem in de volksmond werd gesproken). Aan bekeuringen heeft Mommers lak. Hij doet, wat hij wil. En hij verzoekt niet, maar zegt wat er gedaan moet worden. Hij betaalt ervoor.

Hoewel ik het niet echt kan verklaren, moest ik tijdens het schrijven voortdurend denken aan de opgetekende mimiek toen Mommers tijdens zijn verhoor voor de Enquêtecommissie met een lastige vraag werd geconfronteerd: "*Gij lacht er om.*"¹⁹ Hij staat er boven, heeft iets van een superieure houding. Vooral zijn uitspraak, vastgelegd door politieagent Van Liempt, blijft bij me hangen: "*Jij hebt niets te zeggen.*"

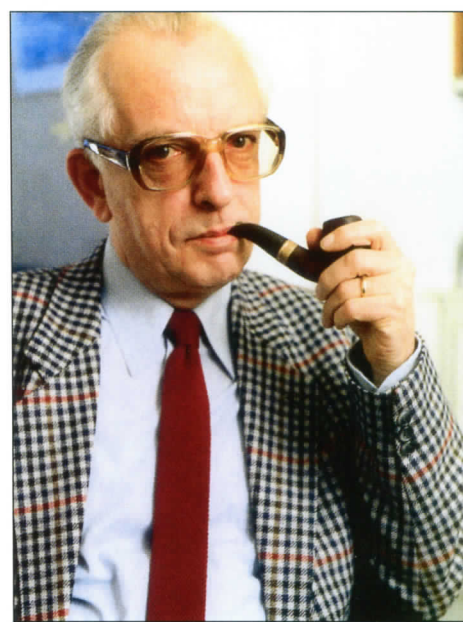
Hoe stellig mijn uitspraken ook zijn, ze mogen slechts gelezen worden als eerste pogingen om grip te krijgen op de persoonlijkheid van een bijzondere textielabrikant. Toch vermoed ik met dit biografisch fragment je als een baas te kunnen typeren: jij bepaalt en de knechten, het fabrieksvolk, moeten hun mond houden en doen wat jij zegt.

'Gij lacht er om, Christiaan?' We zullen zien. Dank zij je hond, heb ik deze karaktertrek van je leren kennen. Het wordt de hoogste tijd om eens heel precies je verhoor voor de Parlementaire Enquêtecommissie te lezen. 'Ik blijf in gesprek met je, Christiaan.'

Noten

- 1 Regionaal Archief Tilburg (RAT), Archief gemeentepolitie, Rapport register wachthuis Goirke 1884-1895. Van 1896 tot en met 1904 ontbreekt het Register. In vervolgnoten wordt naar de stukken uit dit archief verwezen door vermelding 'Dagrapport(en)'.
- 2 Dagrapport, 7 mei 1887.
- 3 Dagrapport, 15 mei 1888.
- 4 RAT, Archief gemeentebestuur Tilburg 1810-1907, begroting 1890, inv. nr. 557. Agent 1e klas verdient f 525 per jaar. RAT, Archief gemeentepolitie 1844-1947, inv. nr. 493. Hendrikus van Liempt op 1 januari 1884 als agent 2e klasse benoemd, met ingang van 1 januari 1886 promotie tot 1e klasse en in 1893 uit de dienst vertrokken.
- 5 Dagrapport, 9 november 1888.
- 6 RAT, Archief gemeentebestuur Tilburg 1810-1907, inv. nr. 913 Stukken betreffende hondenbelasting 1882-1889 en inv. nr. 914 voor 1890-1894.
- 7 RAT, Archief gemeentebestuur Tilburg 1810-1907, inv. nr. 918 Vaststelling en wijziging van de verordening op de heffing van hondenbelasting 1865-1879, Hondenbelasting 1885.
- 8 Zie noot 6 voor de jaren 1887 en 1894.
- 9 Dagrapport, 19 februari 1890.
- 10 Dagrapport, 29 november 1892.
- 11 Dagrapport, 15 juni 1892.
- 12 Dagrapporten, 20 en 22 november 1889.
- 13 Dagrapport, 5 april 1890.
- 14 Dagrapporten, 29 maart en 13 april 1889.
- 15 Dagrapport, 20 december 1892.
- 16 *Tilburgsche Courant*, 29 december 1892.
- 17 Dagrapport, 25 februari 1893.
- 18 Zie noot 6, inv. nr. 914, jaar 1894.
- 19 *Enquête betreffende werking en uitbreiding der wet van 19 September 1874 (Staatsblad No. 130) en naar den toestand van fabrieken en werkplaatsen* (1887), Verhoor van den heer C. Mommers, antwoord 11033.

Prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt
(1930-2008).